Lucie Cviklová

SOUČASNÁ KRITICKÁ TEORIE

Perspektivy vybraných zahraničních a domácích autorů

GRADA®

Lucie Cviklová:
Katedra sociologie, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové,
Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové III
Sociology Department, Philosophical Faculty, University of Hradec Králové,
Rokitanského 62, 500 03, Hradec Králové III

Poděkování fondu
Chtěla bych touto cestou poděkovat nadačnímu fondu Česko-německý fond budoucnosti za finanční příspěvek, který mi umožnil uveřejnění této studie.

Poděkování studentům
Ráda bych poděkovala studentkám Michaele Kubíčkové, Barboře Němečkové a Lucii Rýdlové, stejně jako studentům Matyášovi Stárkovi a Ondřejovi Novotnému za přípravu pojmosloví a účast na redakčních pracích.

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Cviklová, Lucie, 1965-
Současná kritická teorie : perspektivy vybraných zahraničních a domácích autorů / Lucie Cviklová. -- Vydání 1.. -- Praha : Grada, 2025. -- 1 online zdroj
Anglické resumé
Terminologický slovník. -- Obsahuje bibliografii a rejstřík

ISBN 978-80-271-6590-2 (online ; pdf)

* 316.257 * 316(091) * (048.8) * (0.034.2:08)
– kritická teorie -- 21. století
– dějiny sociologie
– studie
– elektronické knihy

316 - Sociologie [18]

Lucie Cviklová

SOUČASNÁ KRITICKÁ TEORIE

Perspektivy vybraných zahraničních a domácích autorů

GRADA®

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy
Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude ***trestně stíháno****.*
Automatizovaná analýza textů nebo dat ve smyslu čl. 4 směrnice 2019/790/EU a použití této knihy k trénování AI jsou ***bez souhlasu nositele práv zakázány****.*

Mgr. Lucie Cviklová, M.A., Ph.D.

SOUČASNÁ KRITICKÁ TEORIE

Perspektivy vybraných zahraničních a domácích autorů

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401
www.grada.cz
jako svou 10 566. publikaci

Recenzovali:
doc. Mgr. Michael Hauser, Ph.D.
PhDr. Miroslav Joukl, Ph.D.

Odpovědná redaktorka Natálie Jirovcová
Redakce a korektury Barbora Bydžovská
Grafická úprava Antonín Plicka
Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka
Počet stran 240
Vydání 1., 2025

Kniha vychází za podpory
Česko-německého fondu budoucnosti.

Česko-německý
fond budoucnosti

Deutsch-Tschechischer
Zukunftsfonds

Vytiskla tiskárna Typodesign s.r.o., České Budějovice

© Grada Publishing, a.s., 2025

ISBN 978-80-271-6591-9 (ePub)
ISBN 978-80-271-6590-2 (pdf)
ISBN 978-80-271-5383-1 (print)

Obsah

Předmluva **7**

Úvod **11**

1. Zahraniční představitelé kritické teorie **23**
1.1 Koncepce zasažené svobody podle Carolin Amlingerové a Olivera Nachtweye 23
1.2 Konceptualizace kosmopolitismu a druhé moderny podle Ulricha Becka 27
1.3 Feministická etika podle Seyly Benhabibové 31
1.4 Reflektující autenticita, deliberativní demokracie a politický kosmopolitismus podle Alessandra Ferrary 35
1.5 Kosmopolitní sociální teorie a kritika „nového kosmopolitismu" podle Roberta Fina 40
1.6 Dvojdimenzionální teorie spravedlnosti a chápání opozičních veřejností podle Nancy Fraserové 44
1.7 Habermasova koncepce ideální veřejnosti a její postupný úpadek 48
1.8 Teorie vzájemného sociálního uznání Axela Honnetha 52
1.9 Stanovisko Martina Becka Matuštíka k Habermasově teorii v historickém kontextu a Habermasovým polemikám s postmodernisty 56
1.10 Teorie společnosti singularit či jedinečnosti podle Andrease Reckwitze 60
1.11 Hlavní zdroje nadvlády podle Iris Marion Youngové 65
1.12 Nepolapitelný subjekt, lacanovská aplikovaná psychoanalýza a terorismus podle Slavoje Žižeka 69

2. Čeští a slovenští představitelé kritické teorie **75**
2.1 Můj pohled na kritickou teorii občanské společnosti a studentského protestního hnutí 75
2.2 Kritická teorie interkulturního dialogu podle Ľubomíra Dunaje 80
2.3 Kritická teorie konstitucionalismu a globální spravedlnosti podle Petry Gümplové 85
2.4 Kritická teorie instrumentálního rozumu, postmodernismu a metapopulismu podle Michaela Hausera 90

2.5 Ztráta smyslu v sociologii a náboženství v tradici kritické teorie podle Karla Hlaváčka 95
2.6 Kritická teorie vědy, utopie a etických trhů podle Ladislava Hohoše 99
2.7 Kritická teorie globální nespravedlnosti podle Marka Hrubce 104
2.8 Benjaminovo chápání dějinných epoch a mnohosti uměleckých žánrů podle Marka Kettnera 108
2.9 Kulturní a transkulturní obraty v souvislostech interkulturních interakcí v kosmopolitním muzeu podle Milana Kreuzziegera 113
2.10 Vliv Frankfurtské školy na české surrealistické myšlení podle Ondřeje Krochmalného a Pavla Siostrzoneka 117
2.11 Kritická teorie kolonialismu a postkolonialismu podle Ondřeje Lánského 122
2.12 Kritická teorie historického vývoje a revolučního roku 1989 podle Michala Pullmanna 126
2.13 Benjaminova filozofie jazyka a pojetí pravdy podle Martina Rittera 131
2.14 Kritická teorie politické ekologie podle Olega Suši 135
2.15 Kritická teorie pospolitosti a sekularity ve veřejném prostoru podle Ondřeje Štěcha 140
2.16 Souvislosti mezi Žižekovým pojetím ideologie a patologiemi současných společností podle Petera Takáče 145
2.17 Vliv Frankfurtské školy na protestní hnutí šedesátých let, Frakci Rudé Armády a na počátky německé strany Zelených podle Martina Valenty 149
2.18 Kritická teorie feminismu jako rovnosti v odlišnosti podle Zuzany Uhde 154
2.19 Kritická teorie politické ekonomie komunikace a analýzy mediálních obsahů podle Lenky Vochocové 159

Závěr **165**

Summary **171**

Medailony představitelů kritické teorie **173**

Pojmosloví **189**

Seznam použité a doporučené literatury **219**

O autorce **229**

Rejstřík **231**

Předmluva

Na stránkách této knihy jsou českému laickému a odbornému publiku předkládány teoretické perspektivy, které byly rozpracovány třetí, čtvrtou, či dokonce pátou generací kritických teoretiček a teoretiků. Kritická teorie, známá také pod názvem Frankfurtská škola, vznikla ve Výmarské republice jako originální kritický pohled na ekonomický, kulturní a společenský vývoj, vymezující se vůči tradiční teorii. Podle první generace tohoto myšlenkového směru je jedním z hlavních rozdílů mezi tradiční a kritickou teorií to, že tradiční teorie nezohledňuje společenské souvislosti, kterými je podmíněna a ve kterých se rozvíjí. Na rozdíl od tradiční teorie, považující společenský řád více méně za určený, kritická teorie uvažuje o společenských souvislostech svého vzniku, v jejichž rámci si nárokuje být transformativní silou či usilovat o společenskou změnu.

Hlavními myšlenkovými zdroji zakladatelů kritické teorie byla německá klasická filozofie (zejména Immanuel Kant a Georg W. F. Hegel), marxismus a další marxističtí myslitelé (například György Lukács), psychoanalýza (především Sigmund Freud) a ostatní teoretici (například Friedrich Nietzsche a Max Weber). Badatelská činnost první, druhé a částečně i třetí generace kritické teorie byla a je institucionálně zaštítěna Ústavem pro sociální výzkum ve Frankfurtu nad Mohanem, ačkoliv v průběhu druhé světové války probíhala badatelská činnost na Nové škole pro sociální výzkum (New School for Social Research) a případně také na dalších akademických či výzkumných pracovištích v zahraničí.

Dnes je kritická teorie rozvětveným myšlenkovým proudem, či dokonce je označována za paradigma, vyznačující se mezioborovým bádáním zahrnujícím filozofii, politologii, sociologii, ekonomii, psychologii a další společenské vědy. Někdy jsou k ní řazeny dokonce postmoderní či poststrukturalistické autorky a autoři, mezi které patří Jacques Derrida, Michel Foucault či Judith Butlerová, kteří odsouvají problematiku odcizení, zvěcnění, ideologie a emancipace na druhou kolej a nahrazují ji zkoumáním genderové problematiky v souvislosti s intersekcionalitou. Intersekcionální přístup se zaměřuje na paralelně se překrývající identity (které kromě genderu počítají také s významem rasy, třídy a sexuální orientace) a které vytvářejí unikátní a smíšené zkušenosti s diskriminací, privilegii nebo útiskem.

První generace se zabývala problematikou genderu v souvislosti s kritikou instrumentálního rozumu, autority a autoritářství ve veřejné sféře a rodinných strukturách, kde podle Maxe Horkheimera autorita patriarchálního otce plnila funkci přípravy pro pozdější vztah dospělých k autoritám ve společnosti. Současné kritické teoretičky

se zabývají především problematikou genderu, přepracovávají argumentace první generace kritických teoretiků a diskutují s ostatními o různých tématech; například Seyla Benhabibová s Judith Butlerovou o vztahu feminismu a postmodernismu či Nancy Fraserová s Axelem Honnethem o významu přerozdělování a uznání.

Některé argumentace současných autorů týkající se rasových nerovností se překrývají s kritikou subjektu, rozumu a výkladu historie, kterou vypracovali zakladatelé Frankfurtské školy – patří mezi ně například vysvětlování důsledků specifických forem koloniální nadvlády na základě souvislostí mezi fašismem a kolonialismem v devatenáctém století. Další autorky a autoři věnující se sociálnímu konstruování rasy vycházejí z kritické teorie rasy, která zohledňuje složité kombinace moci a znevýhodnění v důsledku protínání se rasy s dalšími společenskými identitami. Autoři zabývající se kritickou teorií navazují na řadu myslitelů (například na úvahy marxistického filozofa Antonia Gramsciho nebo amerického sociálního reformátora Fredericka Douglasse), přičemž mezi protagonisty kritické teorie rasy jsou zařazováni: právní teoretik Derrick Bell, americká právnička Kimberlé Crenshawová nebo americký právní teoretik Richard Delgado.

Stati prezentované v tomto svazku kritizují ekonomické, kulturní a společenské struktury buď v národním kontextu, evropských souvislostech, či globalizačních poměrech. Argumentace několika desítek autorek a autorů se neomezují na popisování společenské reality, a přitom jejich snahy o porozumění společenským poměrům jsou výslednicí zkoumání pomocí mezioborového přístupu, usilujícího o porozumění konkrétní situaci, zprostředkování mezi specializovanými empirickými disciplínami či přemostění mezery mezi empirickým zkoumáním a filozofickým myšlením.

Úvahy zahraničních vědkyň a vědců se týkají řady témat; například odezvy na anticovidová opatření, vyzdvihování významu kosmopolitismu včetně kritiky takzvaného „nového kosmopolitismu", feministické kritiky etiky, nadvlády a spravedlnosti, objasňování úpadku veřejnosti v pozdním kapitalismu a vysvětlování současných společenských a politických procesů podle lacanovské aplikované psychoanalýzy.

Dále úvahy českých autorů a autorek se mimo jiné zaměřují na problematiku konstitucionalismu a globální nespravedlnosti, občanskou společnost a různá protestní hnutí, interkulturní dialog a interakce v kosmopolitním muzeu, kritiku historického vývoje, kritiku kolonialismu a postkolonialismu, význam ideologie, vědy a utopie v souvislostech patologií současných společností, kritickou teorii feminismu jako rovnosti a některá další témata.

Tuto studii jsem psala po zkušenostech se třemi desetiletími problematického budování tržní ekonomiky, právního státu a krystalizace postkomunistického stranického systému. V prvním desetiletí postkomunistického vývoje selhání smysluplného

propojení mezi těmito třemi komponenty vyústilo v první politickou krizi v letech 1997–1998, během které Václav Klaus rezignoval v souvislosti s podezřením na financování politických stran a privatizační skandály. Ve druhém desetiletí nedostatky ekonomického, společenského a politického subsystému ilustruje druhá politická krize v roce 2009 (charakterizovaná pádem Topolánkovy vlády, Čunkovými aférami a odsouzením exposlance Wolfa). Ve třetím desetiletí rostoucí vliv neformální ekonomiky a využívání bezpečnostních složek v rozporu s právem vyústily ve třetí politickou krizi roku 2013 (vyznačující se rezignací premiéra Petra Nečase a kauzou pražských kmotrů).

Pohledy kritických teoretiků a teoretiček prezentovaných v této studii mi pomohly utřídit si a přehodnotit poznatky o lidskoprávní problematice v globalizačních souvislostech, deficitech integračních procesů Evropské unie, různých dopadech globalizačních procesů na národní společnosti apod.

Díky úvahám Carolin Amlingerové a Olivera Nachtweye se mi podařilo pochopit zapojení zdrojů a institucí v průběhu pandemie covidu-19 i odmítavý postoj některých lidí k protiepidemickým opatřením; zásluhou psychoanalytického přístupu Slavoje Žižeka jsem přehodnotila svůj náhled na konflikty, které vedly například k rozpadu bývalé Jugoslávie a vzniku samostatných států v jihovýchodní Evropě; teoretické přístupy Nancy Fraserové a Iris Marion Youngové mi umožnily porozumět genealogii útlaku žen a dalších marginalizovaných skupin v konkrétních desetiletích postkomunistického vývoje apod.

Čerpala jsem z vlastních poznatků získaných dlouhodobým a systematickým studiem Frankfurtské školy na Nové škole pro sociální výzkum (New School for Social Research), na Univerzitě Paříž X (Université Paris Ouest Nanterre La Défense) a na Svobodné univerzitě Berlín (Freie Universität Berlin). Úvahy v této studii jsou do určité míry také výslednicí diskusí se zahraničními a českými odborníky na kritickou teorii proběhnuvšími na českých a mezinárodních konferencích či výzkumných pracovištích. Jsou také obohaceny o cenné připomínky Michaela Hausera a spolupráci s Markem Hrubcem.

Úvod

Zastřešující pojem kritická teorie, ke kterému jsou přiřazovány autorky a autoři rozvíjející různé myšlenkové tradice, byl původně používán jako synonymum pro Frankfurtskou školu z toho důvodu, že první generace kritické teorie byla do značné míry spjata s Ústavem pro sociální výzkum (Institut für Sozialforschung), který byl institucionálně zaštítěný Frankfurtskou univerzitou (Kellner, 1989). Mezi představitele této první generace patří filozof a sociolog Theodor Adorno, který rozpracoval především teoretické perspektivy na kulturu a hudbu, kulturní teoretik Walter Benjamin, vysvětlující vliv technologie na proměny vnímání, Erich Fromm a jeho perspektiva kulturní psychoanalýzy, Henryk Grossmann a jeho kritika fungování kapitalismu, Max Horkheimer a jeho originální koncepce rozumu atd.

Chronologické členění akademického a intelektuálního působení představitelů první generace kritické teorie neboli Frankfurtské školy zahrnuje tři hlavní období: evropské/meziválečné, zahraniční/americké a poválečné, což je možné ilustrovat životním příběhem klíčové postavy Maxe Horkheimera. Ten po nástupu fašismu odcestoval do Ženevy a poté do New Yorku, kde se mu díky „pomocné ruce" amerických kolegů podařilo zajistit pokračování činnosti Ústavu pro sociální výzkum, jehož členové také během války spolupracovali či udržovali neformální kontakty s badateli působícími na Nové škole pro sociální výzkum (The New School for Social Research). (1) V průběhu meziválečného německého období pod Grünbergovým vedením se představitelé první generace Frankfurtské školy nejprve věnovali příčinám a zákonům pohybu vývoje společnosti a dějinám dělnického hnutí, v pozdějším období pod Horkheimerovým vedením Ústavu od roku 1930 došlo k přechodu od sociálních dějin k sociální teorii a bylo také zdůrazňováno Hegelovo pojetí sociální filozofie. (2) V průběhu amerického období Adorno a Horkheimer systematicky kritizovali vývoj instrumentální racionality a dále se také věnovali výzkumu antisemitismu, jehož metodologickým východiskem bylo jejich předchozí studium autoritářského přístupu středních a nižších tříd. (3) V průběhu poválečného období Adorno a Horkheimer pečlivě budovali mediální obraz Ústavu, představovali jej jako obecně humanisticky orientovanou instituci a v roce 1956 do Ústavu nastoupil Jürgen Habermas jako Adornův asistent. Zatímco po válce se Theodor Adorno, Henryk Grossmann, Max Horkheimer a Friedrich Pollock vrátili do poválečného Německa se záměrem účastnit se obnovy Ústavu, Erich Fromm, Herbert Marcuse, Leo Löwenthal, Otto Kirchheimer, Franz Neumann a Karl Korsch se rozhodli setrvat ve svém působení na americké akademické půdě (Bottomore, 2002).

Úvahy představitelů první generace kritické teorie jsou rozsáhlé a myšlenkově do značné míry roztříštěné, a proto je některými badateli odmítáno stanovisko, že tito myslitelé vytvořili koherentní myšlenkový odkaz nebo intelektuální tradici, nazývanou kritická teorie. Adornovo myšlení bylo ovlivněno koncepcí politické ekonomie Karla Marxe, teoretickým přístupem k třídnímu vědomí Györgyho Lukácse, konceptem odkouzlení Maxe Webera a filozofickým výkladem dějin Waltera Benjamina. Zdůrazňování významu německé truchlohry a umění z pera Waltera Benjamina bylo mimo jiné inspirováno Wilhelmem Diltheyem, Johannem Wolfgangem von Goethem, Hugem Grotiem, Immanuelem Kantem a Sókratem. Erich Fromm, považovaný za představitele neofreudiánství a západního marxismu, rekonstruoval Freudův striktní biologismus a navazoval také na myšlenky Mistra Eckharta a Karla Marxe. Ekonom a historik Henryk Grossmann se systematicky věnoval Marxově teorii krize, výkladu zákonitostí kapitalistické akumulace a revoluční kritiky kapitalismu. Část reflexí Maxe Horkheimera vycházela z Kantovy kritiky soudnosti a byla také ovlivněna novokantovskými tezemi Adornova učitele Hanse Cornelia – dále argumentace v dialektice osvícenství byla inspirována Sigmundem Freudem a Nietzscheho genealogií morálky. Ve svých pracích o kultuře Herbert Marcuse navazoval na některé myšlenky Martina Heideggera, na argumentaci Karla Marxe a ve své pozdější tvorbě se také nechal inspirovat Freudovou psychoanalytickou teorií. Ve svých úvahách o negativní filozofii a náboženství Leo Löwenthal citoval například Davida Huma, Edmunda Husserla a Karla Jasperse. Traktáty o významu politických stran Otto Kirchheimera vyzdvihovaly některé myšlenky Antonia Gramsciho, Seymoura Martina Lipseta, Steina Rokkana, Alessandra Pizzorna a Giovanniho Sartoriho. V rozpravách o možnostech uskutečnění státního kapitalismu Friedrich Pollock navazoval na Karla Marxe a ekonomického teoretika Výmarské republiky a představitele takzvaného austromarxismu Rudolfa Hilferdinga. Při stopování vývoje německého filmu v meziválečném období se Siegfried Kracauer nechal inspirovat například myšlenkami Sørena Kierkegaarda, Györgyho Lukácse, Georga Simmela a Karla Marxe. Konceptualizace politické svobody a struktury národního socialismu Franze Neumanna vychází z argumentace antických a evropských myslitelů; například Aristotela, Platóna, Georga W. F. Hegela, Charlese Louise Montesquieua a Maxe Webera. Ve svém kritickém pohledu na kapitalistické struktury Karl Korsch zohledňoval nejenom úvahy Karla Marxe, ale vyjadřoval se také k argumentacím dalších myslitelů; například Johanna Friedricha Herbarta, Arthura Schopenhauera, Ludwiga Feuerbacha a Johanna Gottlieba Fichteho. Ve své rekonstrukci kritické sociální teorie představitel druhé generace kritické teorie Jürgen Habermas spojuje teoretické perspektivy Karla Marxe, Sigmunda Freuda a Charlese Sanderse Peirceho; dále v rámci studie o komunikativním jednání rekonstruuje myšlenkový odkaz celé

řady autorů – například Émila Durkheima, George Herberta Meada a Maxe Webera (McCarthy, 1984).

Hlavními manifesty představitelů první generace kritické teorie neboli Frankfurtské školy byly dva dokumenty: „Současný stav sociální filozofie a úkoly Ústavu pro sociální výzkum" (*Die gegenwärtigen Lage der Sozialphilosophie und die Aufgaben eines Instituts für Sozialforschung*) a „Tradiční a kritická teorie" (*Traditionelle und Kritische Theorie*). První text vytyčuje program Ústavu pro sociální výzkum z formálního hlediska – výzkumné činnosti by měly být prováděny na základě mezioborové perspektivy a měly by se zaměřovat na životní podmínky v moderní kapitalistické společnosti či na jejich neuralgické body. Druhá deklarace objasňuje teoretické pozadí, ze kterého Frankfurtská škola vychází, přičemž vůdčím teoretickým přístupem k sociální realitě je kritika jako sebeuvědomění kritického rozumu, schopného postihnout základní a nejhlubší rozpory soudobé moderní společnosti. Zejména moment zachycení krizových momentů kapitalistické společnosti je v souladu s imanentní intencí kritické teorie, nesenou myšlenkou osvobození člověka od všech forem panství, podřízenosti a útlaku. Dále je kritická teorie charakterizována jako dlouhodobý mezioborový badatelský záměr navazující na různá sociální hnutí usilující o osvobození od poroby a o takové uspořádání světa, které by uspokojovalo potřeby lidských bytostí. Horkheimer společně s Adornem pojímal myšlenku jiného světa jako možnost smíření společenských struktur a vnitřní přírody, přičemž perspektivu smíření je nutno zachovat i v takových případech, ve kterých daná situace vypadá jako bezvýchodná a uzavřená. Jinak řečeno, smíření Horkheimer s Adornem považují za retroaktivní nutnou podmínku otevřenosti, protože v situaci jevící se jako uzavřená je možné si svobodu vůči ní udržet jenom tím, že postulujeme perspektivu smíření.

Prvním ředitelem Ústavu byl Carl Grünberg, který založil a redigoval časopis zabývající se historií pracovněprávních vztahů a socialistickou historií – *Zeitschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte* (Časopis pro sociální a hospodářské dějiny) – a *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung* (Archív pro dějiny socialismu a dělnického hnutí). Na stránkách tohoto periodika byly uveřejňovány odborné studie a analýzy z různých společenskovědních disciplín, přičemž výsledky výzkumu zdrojů, podmínek, aspektů a projevů celkové společenské krize byly posuzovány v oblastech ekonomiky (Friedrich Pollock a Henryk Grossmann), politiky (Max Horkheimer, Herbert Marcuse a Franz Neumann), umění (Theodor Adorno a Walter Benjamin), kultury (Herbert Marcuse), vědy (Max Horkheimer) a psychologie (Erich Fromm).

Kromě tematizování vnitřních rozporů kapitalistických společností ve dvacátých a třicátých letech se dalším výzkumným tématem Ústavu stalo zkoumání autority v rodině. Teoretické úvahy o emancipaci člověka se tak neomezovaly na ekonomický

rozměr, ale zahrnovaly i sféru intelektuálního a soukromého života, přičemž pro vysvětlení panství neuvědomělých struktur vědomí či pudově zakotvených předsudků nad svobodnou osobností individua byla využívána především Freudova psychoanalytická teorie. V této souvislosti je vhodné zmínit polozapomenutou práci Ericha Fromma *Autorität in der Familie* (Autorita v rodině), ve které se Fromm již v roce 1936 pokusil na bázi rozsáhlého historického materiálu vyložit psychologii fašismu (Burston, 1991), svoje poznatky dále rozvedl ve své další práci *Strach ze svobody* (*Escape from Freedom*). Členové Ústavu pokračovali ve zkoumání autority i po přesídlení do Spojených států amerických, přičemž vyvrcholením Adornova dlouhodobého výzkumu bylo uveřejnění publikace *The Authoritarian Personality* (Autoritářská osobnost), na které dlouhodobě spolupracoval s psychology z Kalifornské univerzity, například s Danielem Levinsonem a několika dalšími.

Ve Spojených státech amerických Adorno navázal také na své předchozí kulturní zájmy, ke kterým patřila studia fetišového charakteru v hudbě a regrese sluchu, a společně s Horkheimerem napsali jedno ze svých nejslavnějších děl *Dialektika osvícenství* (*Dialektik der Aufklärung*), ve kterém je interpretace empirických fenoménů zarámována do obecného dějinně filozofického konceptu. Přesněji řečeno, na stránkách této publikace se Adorno společně s Horkheimerem vypořádávají s německým nacismem, přičemž jejich analýza daleko přesahuje tematiku fašismu a je dodnes považována za významný podnět pro hledání ekonomických, sociálních a kulturních příčin různých deviací, které s sebou přinášejí dějiny lidstva.

Přestože moderní doba je charakterizována převážením racionality a racionálního myšlení, které mělo lidstvo osvobodit od strachu a učinit člověka pánem přírody, moderní masové produkční procesy a kapitalistický ekonomický růst lidi zotročily alternativním způsobem v tom smyslu, že nové prostředky zotročení se zdají být méně přímé. Na straně druhé produkční procesy mají větší globální dopad na nové způsoby ovládání člověka, jsou neustále obnovovány nejenom moderním výzkumem a technologiemi, ale také legitimizovány sofistikovanými mechanismy buržoazní ideologie.

V této publikaci Adorno a Horkheimer také poprvé použili koncept kulturního průmyslu (*Kulturindustrie*), který je tvořen velmi různorodými obory lidské činnosti – každý z těchto oborů má svoje vlastní pravidla organizace a nelze hovořit o jakékoliv jednotné struktuře kulturních průmyslů (Huyssen, 1975). Dále kulturní průmysly, určené ekonomickými strukturami a především tržními mechanismy kapitalistického výrobního způsobu, lze charakterizovat jako různá odvětví, v nich pak vznikají kulturní produkty určené k hromadné reprodukci, hromadnému šíření a vývozu typu knihy, filmu, zvukové nahrávky apod. Přesněji řečeno, do kulturních průmyslů je možné zařadit oblast filmu a videa, televizního a rozhlasového vysílání,

videoher, hudby včetně živých vystoupení, knih a tisku, vydávání periodických či neperiodických publikací apod. Důležitou je Adornova sociologická metoda vycházející z kritického rekonstruování Marxova kapitálu, na základě které je směna sociální esencí moderny či společenskou podstatou, vyplývající z individualistické fasády tržních interakcí a odhalující reprodukci sociálního vztahu třídní nadvlády. Dále ustavené kapitalistické sociální formy také obsahují společenskou produkci dynamického prvku „negativní neidentity", která se projevuje jako třídní boj a jeho postupné zahlazování. Přínos Adornovy sociologické metody pro rozbor konkrétních sociálních jevů je možné ilustrovat jeho vysvětlením antisemitismu, podle kterého je klíčovou komponentou antisemitské ideologie výklad společenských souvislostí mezi sférami produkce, oběhu a spotřeby.

Významnou recepci zaznamenala Adornova koncepce negativní dialektiky, v souladu se kterou je podstata poznávajícího subjektu plně utvářena společností, bez které by nemohla existovat; žádný objekt nemůže být plně poznán prostřednictvím pravidel a procesů založených pouze na identickém myšlení. Dále cílem myšlenky samotné, ačkoliv je vystavena tlaku společnosti, která nutí k identickému myšlení, je respektovat neidentitu objektů (Buck-Morssová, 2020). Dialektiku je tedy třeba považovat za permanentní vědomí neidentity.

Dále ve svém nedokončeném díle, věnovaném teoretickým aspektům estetické teorie, Adorno poukazuje na úlohu umění v konzumním světě. Přestože existuje nebezpečí fetišizace uměleckého díla, umění se může této tendenci bránit prostřednictvím negace – jakékoliv umělecké dílo může neideologickou autonomní formou negovat podstatu spotřební společnosti a udržovat se při životě svojí rezistenční silou.

Horkheimerovy argumentace se vyznačovaly vysokou mírou abstrakce – nepoužíval pojmy dělnické hnutí, marxismus a třídy – a jeho formulace se omezovaly na objasňování emancipace, sociálních skupin a tradice, přičemž nezamýšleným důsledkem této Horkheimerovy intelektuální strategie byla pověst Ústavu jako ostrůvku svobodného psaní. Dodnes jsou diskutované jeho úvahy o proměně autority v moderních společnostech – autorita tradičních hodnot byla nahrazena zdůrazňováním významu rozumu považovaného za autonomní kategorii a nezávislého na vnějším útlaku. Dále kromě ustavujících manifestů kritické teorie, vypracovaných společně s Theodorem Adornem, zmiňovaných v úvodu, v očích odborné veřejnosti vzbudil trvalý zájem také pohled Maxe Horkheimera na instrumentální rozum, na základě kterého tematizuje rozdíl mezi objektivním a subjektivním rozumem. A to tak, že zatímco subjektivní rozum je určený prostředky a cíli rozumnými v subjektivním sebezáchovném smyslu, objektivní rozum se vztahuje nejenom na sebe-vědomí, ale také na objektivní svět, tj. na vztahy mezi lidmi a společenskými třídami, na poměry v institucích, v přírodě a v jejích manifestacích. Dále instrumentalita rozumu, kterou

zkoumá za účelem ovládání bez snahy o pochopení, je Maxem Horkheimerem považována za klíčovou komponentu temné stránky dědictví osvícenství (Shaw, 1985). Později Horkheimer hovoří také o tom, že nakonec nerozhoduje bezprostřední obsah, například zda se jedná o teismus a ateismus, nýbrž vztah ke *statu quo*, který působí jako danost. Přesněji řečeno, záleží především na tom, zda je ten či onen obsah v takovém vztahu ke *statu quo*, že tvoří Jinakost či neuchopitelný protějšek, otevírající jeho hranice.

Ve svých originálních úvahách o uměleckém díle ve věku technické reprodukovatelnosti, které je jedním z jeho nejcitovanějších děl, se Benjamin zaměřuje na dopad nových médií na umění. Vysvětluje dopad moderních technologií na výtvarné umění a popisuje změnu statusu umění v masové kultuře v tom smyslu, že při sebevíc dokonalé reprodukci totiž odpadá jedinečná existence uměleckého díla na konkrétním místě a umění ztrácí auru chápanou jako zakotvenost díla, například kopie Mony Lisy v obývacím pokoji je alternativou originálu, umístěného ve francouzském muzeu umění Louvre. Na straně druhé je pozitivním rysem technické reprodukovatelnosti vycházení vstříc vnímateli gramofonové desky nebo fotografie, protože poslouchat sborové dílo je možné nejen v koncertním sále, ale také v obývacím pokoji, podobně jako vystavený obraz lze obdivovat nejenom na výstavě, ale také v pracovně milovníka umění (Benjamin, 1979). Předmětem polemik jsou Benjaminovy teze o filozofii dějin, které jsou sledem několika desítek číslovaných odstavců, například v deváté tezi k filozofii dějin je popisován či vykládán obraz Paula Kleea *Angelus Novus*. Podle Benjamina se anděl chystá odpoutat od toho, co upřeně pozoruje a čím je zřetelně fascinován, přičemž oči má vypoulené, ústa dokořán a křídla rozepjatá, aby zůstal, probudil mrtvé a scelil to, co bylo zničeno. To však není možné z důvodu přicházející vichřice z ráje, která se opírá do jeho křídel s takovou silou, že je anděl už nedokáže složit. Tento výklad obrazu Benjamin považuje za metaforu, podle které je tvář anděla dějin obrácena zpět do minulosti a vidí jednu katastrofu za druhou, které se bez přestání kupí jako trosky u andělových nohou. Dále jej vichřice nevyhnutelně pohání do budoucnosti, jíž nastavuje záda, zatímco hora trosek před ním stoupá k nebi – ve svém popisu či výkladu obrazu Benjamin vichřici ztotožňuje s pokrokem.

Ve svých pracích se Erich Fromm kriticky vyjadřuje k perspektivám Karla Marxe a Friedricha Engelse, podle kterých kapitalismus brzy vyčerpá svoje možnosti a bude uskutečněna světová revoluce; historický vývoj totiž prokázal, že kapitalismus fungoval dalších sto let, než nastal pokles a než se objevily další krizové momenty. Dále zohledňuje souvislosti mezi materialismem a odcizením člověka, kriticky se distancuje od sovětského komunismu a navrhuje model nové společnosti, kterou nazývá humanistickým socialismem. Popularitu si také získala Frommova typologie osobností související s poruchami asimilace, jejímiž důsledky jsou různé neproduktivní sociální

charaktery, které nejsou aktivní či autentické a které nejsou schopny obdarovávat druhé prostřednictvím lásky a práce. Prvním typem je jedinec určený receptivní orientací, kdy konzumní zájmy a přání jsou určovány zvnějšku; jedná o submisivní, lehkověrnou a sentimentální osobnost, která chce být milována, aniž by sama milovala. Druhým typem je jedinec vymezený kořistnickou či vykořisťovatelskou orientací, na základě které se egoismus projevuje jako prostředek dosáhnutí cíle; tento typ osobnosti neváhá získávat věci aktivně, či dokonce loupením, a je charakterizován agresí, arogancí, egocentrismem, sváděním, hrdostí a sebedůvěrou. Třetí typ jedince je omezený tržní orientací, podle níž rozvíjí svoje ekonomicky využitelné vlastnosti a své okolí i sebe posuzuje jako položku na prodej či z hlediska tržní hodnoty, přičemž cena věcí je určena trhem a vše je získáváno v procesu výměny; tento typ osobnosti je oportunní, netaktní, bezcílný, přístupný názorům, velkomyslný a zvědavý. Čtvrtým typem je jedinec vyznačující se hromadivou orientací, který se obklopuje věcmi kvůli pocitu bezpečnosti a izoluje se od druhých v rámci obrany proti zasahování světa do vlastních věcí; tento typ osobnosti žije v minulosti a je rigidní, podezíravý, tvrdohlavý, věrný a rezervovaný (Fromm, 1967).

Herbert Marcuse kritizoval kapitalismus, moderní technologii, historický materialismus a dále chápání kultury jako zábavy, přičemž všechny tyto komponenty podle něj nesou zodpovědnost za vznik a reprodukci nových forem sociální kontroly. Jeho myšlení bylo silně inspirováno marxismem, freudismem a konkrétními mysliteli, mezi které je možné zařadit například Wilhelma Reicha, Karen Horneyovou, Theodora Adorna a Ericha Fromma. Ve své práci předkládá vlastní pojetí pudovosti a jejího místa v dějinách západní civilizace – podle Marcuseho postačí, aby člověk ze sebe setřásl jeho deformující životní vzorce, potlačující pudy na individuální i společenské úrovni, a bude moci svobodně rozhodovat o svém štěstí. Dále argumentuje tím, že přetechnizovaná společnost blahobytu je silně nemocná, protože s rostoucím panstvím člověka nad přírodou roste i panství nad člověkem samotným; člověk se stává produktem i producentem industriální společnosti založené na technologické racionalitě a vytlačující transcendentní rozměr z lidského a společného světa. Jednorozměrný člověk je situován v jednorozměrné společnosti, která se vyznačuje novými, nenásilnými formami kontroly, naprostou integrovaností ve sféře politiky a limitovanou možností reálné komunikace – podle Marcuseho jednorozměrný člověk je také charakterizován jednorozměrným myšlením vzhledem k tomu, že nadvládu pozitivního, nekritického a konformního myšlení je třeba považovat za porážku kritického myšlení či logiky myšlení. Přesněji řečeno, člověk se stává jednorozměrným z toho důvodu, že technokratický rozum poukazuje na svoji úspěšnost a nepřipouští žádnou alternativu či kritickou sebereflexi problematických aspektů rozvinutých kapitalistických struktur (Marcuse, 1991). Stručně

řečeno, pojem „jednorozměrný člověk" se užívá pro označení typu osobnosti, která je rozšířena ve vyspělých industriálních společnostech – tento ideální typ či koncept je někdy srovnáván s vnějškově řízeným člověkem Davida Riesmana, organizačním člověkem Williama Footeho Whytea nebo autoritářskou osobností Theodora Adorna. Jednorozměrný člověk tak není schopen si rozvinout kritický postoj vůči ekonomickým, společenským a politickým poměrům, do nichž se integruje; danou skutečnost akceptuje bez námitek a je silně indoktrinován různými propagandistickými stereotypy, ztrátou individuality, manipulovatelností, superkonformitou apod.

Od šedesátých let se kritickoteoretická práce Ústavu pro sociální výzkum soustřeďovala na oblast komunikativní racionality, lingvistické intersubjektivity a filozofického diskurzu moderny, přičemž byla ovlivněna diskusemi mezi hlavním představitelem druhé generace kritické teorie Jürgenem Habermasem a jeho názorovými odpůrci; Habermas například navázal na Marcuseho kritiku vědy a techniky jako ideologie a ve své vlastní kritice ideologie také absorboval některé podněty z hermeneutiky, dále s akcentem na určité aspekty Kantova teoretického programu předložil pozitivní koncepci teorie komunikativního rozumu jako protipólu instrumentální racionality. Na straně druhé Habermasovi názoroví odpůrci, Raymond Geuss, Nikolas Kompridis a řada dalších, byli přesvědčeni o tom, že Habermas podkopal původní projekt kritické teorie a její konceptualizaci sociální změny, kterou by měla být analýza a rozšíření podmínek nezbytných pro realizaci sociální emancipace a kritiku současného kapitalismu.

Na rozdíl od názoru Hannah Arendtové a Theodora Adorna na úpadek veřejného prostoru Jürgen Habermas vyzdvihuje emancipační potenciál racionálního dialogu rané měšťanské veřejnosti uskutečňovaného v hlavních evropských celcích v prostorech čítáren, kaváren či salónů. Kromě idealizace raných forem měšťanské veřejnosti Habermas vstoupil také do debaty vyvolané komunitaristy a usiloval o rekonstrukci liberálního a republikánského pojetí politiky; vyjadřoval se zejména k problému nadměrného etického zatížení republikánského modelu a pokusil se o ustavení proceduralistické koncepce demokracie, pro kterou si vyhrazuje označení deliberativní politika. Ve své koncepci, která identifikuje různé důvody blížící se legitimizační krize v rozvinutých kapitalistických společnostech, považuje Habermas protest a ústup za dvě elementární reakce společenských aktérů na nedostatky soudobých demokratických systémů uskutečňovaných v poměrech státu blahobytu (Edgar, 2006).

V obecnější rovině pak Habermas navazuje na kantovský projekt světoobčanského a kosmopolitního práva, který je ovšem potřeba s ohledem na současné poměry formulovat jiným způsobem. V důsledku druhé světové války dochází k omezení vnější suverenity národních států, protože trestní zákoníky se rozšiřují o zločiny

proti lidskosti trestající legitimní orgány států. Členské státy OSN jsou zavázány k ochraně a prosazování lidských práv a samotná OSN má vlastní nástroje a instituce zaměřující se na porušování lidských práv. Charta OSN a následné deklarace Valného shromáždění současně omezují i garantují vnější a vnitřní suverenitu jednotlivých států, i když při prosazování vlastních deklarací a usnesení je Valné shromáždění odkázáno na dobrovolnou spolupráci států schopných a ochotných jednat. Podle Habermasova návrhu je třeba zřídit světový parlament, protože OSN má dosud rysy Kantova „permanentního kongresu států". Dále je třeba zřídit celosvětovou účinnou justici, protože Mezinárodní soudní dvůr v Haagu nemůže vznášet obvinění a přijímat zavazující rozsudky. Konečně je třeba rekonstruovat i Radu bezpečnosti v tom smyslu, že by měla odrážet fakticky existující mocenské vztahy ve světě a rozšířit se i na reprezentaci postupně vznikajících kontinentálních režimů.

Habermasova reinterpretace myšlenkového odkazu Immanuela Kanta se dále týká především souvislosti mezi „státem národů" a „svazem národů" vzhledem k tomu, že tento autor pléduje pro svaz demokratických národních států, který by vedl k postupné konstitucionalizaci mezinárodního práva. Habermas také usiluje o modifikaci kantovského projektu konstitucionalismem mezinárodního práva, které bylo v původním Kantově myšlenkovém odkazu limitováno nedostatečnou konceptualizací práva a demokracie v demokratickém právním státě. Tato Habermasova revize či reformulace konstitucionalizace mezinárodního práva by tak měla představovat jakýsi mezičlánek mezi „svazem národů" na jedné straně a „státem národů" na straně druhé, přestože problematika vnitřní souvislosti mezi světoobčanským právem a kosmopolitní demokracií není dostatečným způsobem objasněna.

Habermas věnuje také pozornost historickému procesu konstitucionalizace mezinárodních práv a zmiňuje také různé katastrofy, které jsou příčinou této strastiplné cesty. Vnitřní rozpory Habermasova teoretického přístupu při vysvětlování globalizačních procesů v politické a společenské rovině jsou spojovány se (1) založením OSN, která je považována za důsledek katastrofální zkušenosti světových válek a (2) se současnými snahami o vytvoření nového světového řádu prostřednictvím reformulace Kantovy teorie, které jsou považovány za důsledek studené války. Podle Habermase jsou si v demokratickém právním státě všichni občané rovni a dobrovolně se rozhodli, že budou společně řešit sociální problémy v partikulárním politickém společenství. Dále existuje vnitřní napětí mezi fakticky existujícím systémem právních norem na jedné straně a nároky na normativní platnost odrážejícími motivy a smýšlení občanů na straně druhé. Podle Habermase je rozdíl mezi fakticitou a platností překonán takzvaným legitimním ustanovením práva, podle kterého právní systém obsahuje základní práva nezbytná k právní institucionalizaci diskurzivního principu. Jsou konstruována pravidla spravedlivého soužití, na základě kterých musí

demokratické společenství každému občanu zajistit pět typů práv: základní práva na různá práva týkající se subjektivního jednání, základní práva garantující rovné členství v dobrovolné asociaci právních osob, základní práva zajišťující vynutitelnost předchozích práv, politická práva garantující možnost legitimizace předchozích práv a nakonec sociální a kulturní práva zaručující existenci inkluzivního demokratického společenství v rámci multietnické a multikulturní společnosti (Habermas, 2007).

Právní a politický systém musí dále operovat ve společnosti integrované nejenom sociálně, ale i systémově, protože v přirozeném světě a prostřednictvím komunikativního jednání jsou reprodukovány soukromé a veřejné oblasti života, jež uskutečňují individuální socializaci, kulturní reprodukci a sociální integraci společnosti. Projekt demokratického právního státu podle Habermase souvisí s generační perspektivou, protože každá nová generace je nucena pokračovat v procesu permanentní demokratické revoluce – ta se odehrává jako právně regulovaný proces demokratické reformy právního státu.

Cenné je také Habermasovo stanovisko, podle kterého byl výše zmiňovaný projekt demokratického právního státu historicky jedinečnou a křehkou symbiózou demokracie a kapitalismu, jež se ovšem v procesech globalizace rozpadá, protože globalizační procesy mají destruktivní důsledky na vnější a vnitřní suverenitu formálně nadále suverénních národních celků. Habermasův projekt se distancuje od takzvané „defenzivní" varianty všeobecné třetí cesty, podle které je v globalizačních poměrech třeba vzdát se ideálu sociální spravedlnosti a obětovat férovou rovnost životních šancí občanů. Dále Habermas kritizuje projekt federativní Evropské unie za ambiciózní tvrzení, že „postnárodní" demokracie může existovat v poměrech rozdílných kulturních tradic a jazyků evropských národních států. Považuje také za důležitý „demokratický deficit", podle něhož existuje rozpor mezi absencí vlastní evropské ústavy a mezinárodními smlouvami mezi jednotlivými národními státy, zavazujícími je v rámci mezinárodního práva (Habermas, 2014).

Euroskeptikové zakládají svoji perspektivu na předpokladu, že klíčovou hrozbou procesu evropského sjednocování je postupná destrukce kompetencí národního státu a že neexistují reálné předpoklady pro celoevropsky integrované politické utváření vůle a vědomí občanů. Habermas kritizuje jednostranné stanovisko euroskeptiků, podle kterého je základem představa lidu jako „etnického národa", a nikoliv jako „občanského národa" v tom smyslu, že je odmítána jiná varianta než institucionální struktura národních států. Federalisté opírají svoji perspektivu o tezi, že základní příčinou demokratického deficitu je problematika reálných možností uskutečnit nadnárodní demokracii. Podle Habermase však není nutné se touto problematikou zabývat, protože je možné známé a historicky prověřené mechanismy demokratického utváření mínění a vůle pouze přenést z úrovně národní na

úroveň nadnárodní, i když z praktického hlediska je třeba hovořit o dlouhodobých procesech, srovnatelných s vytvářením moderních národních států, proběhnuvším především v devatenáctém století.

Tato studie představuje či uvádí perspektivy vybraných zahraničních a domácích badatelek a badatelů, které či kteří jsou považováni za třetí, čtvrtou, nebo dokonce pátou generaci kritických teoretiků. Tyto autorky a autoři, vedoucí mezi sebou mezinárodní intelektuální diskuse, navazují na myšlenkovou tradici první generace kritických teoretiků a dále také na úvahy významného německého myslitele Jürgena Habermase, který (s Alfredem Schmidtem, Albrechtem Wellmerem, Oskarem Negtem a Clausem Offem) patří k druhé generaci kritické teorie. Přesněji řečeno, mezioborové práce první generace kritických teoretiků a Habermasovy reflexe se staly živnou půdou či odrazovým můstkem pro teoretické perspektivy představitele třetí generace Axela Honnetha a rozvíjení současného výzkumu probíhajícího na německých a amerických univerzitách a okrajově také na akademických pracovištích na ostatních kontinentech.

Volba konkrétních autorů, uskutečňovaná s ohledem na omezení týkajících se rozsahu textu, byla obtížná zejména u zahraničních přívrženkyň a přívrženců tohoto paradigmatu vzhledem k jejich velkému množství a působení na různých kontinentech. Výběr byl také ztížen tím, že zahraniční kritické teoretičky a kritičtí teoretické jsou řazené a řazení do různých vědních disciplín včetně africké kritické teorie (*Africana Critical Theory*), myšlenkového směru usilujícího o radikální transformaci afrického systému, vycházejícího z alternativní africké zkušenosti a kritiky struktur moci, dominance a útlaku, souvisejících s dědictvím kolonialismu, rasismu a kapitalismu. Zatímco představování českých kritických teoretiček a teoretiků zahrnuje téměř všechny badatelky a badatele působící na domácí scéně, výběr zahraničních autorek a autorů do značné míry vychází z dlouhodobé percepce kritické teorie českou odbornou veřejností a překladových prací, a přitom také usiluje o zohlednění různých vědních oborů (filozofie, sociologie, literární vědy, estetiky apod.).

Ze zahraničních kritických teoretiků byly vybrány perspektivy Carolin Amlingerové a Olivera Nachtweye, Ulricha Becka, Seyly Benhabibové, Alessandra Ferrary, Roberta Fina, Nancy Fraserové, Jürgena Habermase, Axela Honnetha, Martina Becka Matuštíka, Andrease Reckwitze, Iris Marion Youngové a Slavoje Žižeka. Z českých a slovenských autorů jsou kromě mého pohledu vysvětlovány perspektivy Ľubomíra Dunaje, Petry Gümplové, Michaela Hausera, Karla Hlaváčka, Ladislava Hohoše, Marka Hrubce, Marka Kettnera, Milana Kreuzziegera, Ondřeje Krochmalného a Pavla Siostrzoneka, Ondřeje Lánského, Michala Pullmanna, Martina Rittera, Olega Suši, Ondřeje Štěcha, Petera Takáče, Martina Valenty, Zuzany Uhde a Lenky Vochocové.

1. Zahraniční představitelé kritické teorie

1.1 Koncepce zasažené svobody podle Carolin Amlingerové a Olivera Nachtweye

Němečtí sociologové Carolin Amlingerová a Oliver Nachtwey se zamýšlejí nad příčinami a mechanismy vzniku nového autoritářství v současných společnostech. Zavádějí pojem „zasažená svoboda" a na základě vyhodnocení dat z empirického výzkumu přicházejí s tezí, že v pozdním kapitalismu je možné určité postoje ke světu považovat za nový typ autoritářství či libertariánského autoritářství. Ve společnostech založených na velkovyprávění či ideologii spravedlivého odměňování a výkonu je možnost být svobodným *de facto* omezenější a křehčí než kdykoliv dřív, protože krize a rizika jsou stále častější a obtížně odhadnutelné. Tyto nové formy autoritářství a obtížnost být svobodným jsou podle nich vedlejším účinkem současného společenského uspořádání, kdy společenští aktéři nevěnují dostatečnou pozornost zviditelnění společenských vazeb a různým formám závislosti, včetně pečování o ně, a místo toho zdůrazňují nutnost individuální svobody, jedinečnosti a zásluhovosti (Amlinger & Nachtwey, 2022).

Problematiku zasažené svobody Amlingerová a Nachtwey kladou dále do souvislosti s protestováním proti přísným protiepidemickým opatřením z minulých let, která považují za důsledek nových společenských funkčních logik a za odchýlení se od kulturních, morálních a společenských norem. Diagnózu libertariánského autoritářství je podle nich třeba spojovat také s motivací protestujících toužících po naprosté svobodě jako nedotknutelném nároku na možnost neomezeného seberozvoje a právně zaručené svobody, přičemž současné systémy své občany podporují, či dokonce vystavují nátlaku, aby tyto dva aspekty náležitým způsobem zúročili. Autoři konceptu takzvané zasažené svobody dále zdůrazňují, že protestující proti anticovidovým opatřením nebrali v potaz svoji závislost na společnosti, ani nepřipouštěli, že moment svobody úzce souvisí s jejich vztahem ke světu a ostatním, kteří v něm žijí. Místo hledání příčin své nespokojenosti ve strukturách společnosti, v důsledku jejichž působení se jejich individuální životy ocitly ve slepé uličce, protestující společenští aktéři projektovali svoji frustraci na náhradní objekty.

Amlingerová a Nachtwey odmítají mainstreamové argumentace, že nespokojenost s přísnými pravidly v průběhu lockdownu a s dalšími protiepidemickými

opatřeními je důsledkem nedůvěry v poznatky vědy a odchylkou od současného fungování společnosti. Usilují o vysvětlení různých forem protestů proti covidovým opatřením a jejich ospravedlňujících strategií; např. popírání existence viru, kritizování různých vládních opatření (povinné nošení roušek nebo omezení volného pohybu). Dále se snaží pochopit souvislosti mezi veřejnými shromážděními a mechanismy kolektivní mobilizace, základní charakteristiky protestujících společenských skupin včetně těch extremistických, které projevovaly nespokojenost s vládními usneseními a dalšími protiepidemickými opatřeními, apod. Touhu po svobodě, která byla hlavní motivací protestujících proti omezujícím opatřením, považují za manifestaci takzvaného libertariánského autoritářství: podle lidí majících námitky proti různým protiepidemickým nařízením a opatřením je svoboda nejvyšší autoritou – je víc než životy ostatních lidí a nikdo nemá právo ji omezovat, i když se jedná o opatření proti šíření covidu, která mají ochránit lidské životy.

Za sociálněpsychologickou základnu autoritářství či autoritarismu Amlingerová a Nachtwey považují rozpory osvícenství a historické aspekty vzniku moderního člověka, včetně dialektiky individualizace. Za důležitou považují také ranou buržoazní epochu uskutečňující proces individualizace v různých společenských kontextech a paradox emancipace související s takzvanou zvěcnělou svobodou. Libertariánské autoritářství je důsledkem toho, že se jednotlivci do značné míry zbavili své závislosti na společenských institucích a byla jim otevřena možnost radikalizovat svoje individuální požadavky ohledně etiky a společenského uspořádání. Při rozboru společenské proměny a její spojitosti s regresivní modernizací Amlingerová a Nachtwey využívají také Beckův termín „reflexivní modernizace" – na rozdíl od Becka tematizujícího vedlejší účinky a zpochybňujícího společenský pokrok Amlingerová a Nachtwey kladou důraz na současné společenské mechanismy ve světle minulosti a případně také budoucnosti. Současná problematika zasažené svobody je podle nich důsledkem rozšíření různých aspektů svobody a manifestací nemocné společnosti, afektivního napětí a frikcí, které v jednotlivcích vyvolávají dilemata pozdní doby. V důsledku výše zmiňované individualizace se společenské konflikty také do značné míry zjednodušují, protože jednotlivci jako součásti společnosti jsou stále více náchylní k urážkám, přičemž agresivní a negativní pocity – hanba, hněv, nevraživost nebo pocit křivdy – se v průběhu diskusí a rozepří postupně osamostatňují (Erlinghagen, 2023).

Ve svých úvahách o novém libertariánském autoritářství Amlingerová a Nachtwey vycházejí z koncepcí několika představitelů první generace Frankfurtské školy: (1) koncepce jednorozměrného člověka z pera Herberta Marcuseho, podle které prosazení se technokratického rozumu vedlo k panství člověka nad sebou samotným; (2) podvojného pojetí svobody podle Ericha Fromma buď jako otevření možností, nebo cesty do úzkosti z osamění a izolace, kladené také do souvislosti s podporováním

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázku z knihy Současná kritická teorie**.**
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.